
Десислава Димитрова / Desislava Dimitrova

ЛИЧНОТО И ОБЩЕСТВЕННОТО ПРОСТРАНСТВО
НА ОСМАНСКИТЕ ТЪРГОВЦИ ПРЕЗ XVI–XVII ВЕК
(ПО ПРИМЕРА НА ФИЛИБЕ¹ И СОФИЯ)

*Personal and public space of the Ottoman merchants in
XVI–XVII century (inspired by Filibe and Sofia)*

Summary: The agrarian history of the Ottoman Empire occupied a large share of development issued so far. Citing introduced into scientific circulation material in the following lines we will attempt to outline the parameters of personal and public space of the Ottoman merchants in XVI–XVII century. Focusing on confessional affiliation, and hence a different place they occupy in the development of the city. The author tries to offer a detailed insight into the mentality of traders representatives of the Catholic, Orthodox and Islamic religious community. Personal and their social space is oriented on the one hand to their official activity - production, sales, customer contacts and power on the other - to new knowledge and worlds to the strengthening and development of their religion, to the dissemination of the most valuable resource information. And like everything else in the Ottoman Empire space trader thin contact zone, the intermediary between external and internal interconnected and not so antagonistic as we are accustomed to perceive.

Key words: economy, ottoman merchants, urban space, bazaar.

Интересът към икономическата история, респективно ролята на търговците като основен фактор за развитие на обществото е проблем, който от десетилетия се радва на изследователски интерес. Аграрната история на Османската империя заема голям дял от всички разработки, издадени до този момент². Позовавайки се на въведения в научно обращение материал, в следващите редове ще направим опит да очертаем параметрите на личното и общественото пространство на османските търговци през XVI–XVII век, акцентирайки върху конфесионалната им принадлежност, а от там и на различното място което заемат в развитието на града. Авторът прави опит да предложи по-детайлен поглед върху начина на взаимодействие между търговците – представители на католическата, източноправославната и ислямската религиозна общност³.

Преди основния текст трябва да обърнем поглед към няколко въпроса. Приложеният критерий за подбора на София и Филибе. Създаването на един приблизително точен модел за разпределение на градското пространство в

Османската империя, по-специално в рамките на нейните балкански владения, е изключително трудоемък процес. В българската историография в научно обръщение функционират няколко схеми, като можем да възприемем тяхното работно разпределение в три групи съобразно водещите имена в направеното типологизиране на градовете – съответно на Махиел Кийл, Николай Тодоров и Цветана Георгиева. Ще сравним София и Филибе по трите модела, което се налага поради различните акценти, поставени от авторите⁴.

Първата класификация на градовете в империята, на която ще обърнем внимание, е дело на Махиел Кийл. Холандският османист се ръководи от „начина, по който са възникнали дадените селища”⁵. По тази схема Филибе и София попадат в една подгрупа, а именно – предосмански градове, в основната си част наново населени от османците. Тяхното развитие се стимулира с широкомащабно строителство, ръководено от централната власт. Други са критериите, които прилага Николай Тодоров. Авторът се позовава на демографската картина през средните векове, според която малките градове са с население до 2 хил. души, средните между 2 и 10 хиляди и големите, над 10 000. Н. Тодоров подчертава, че „някои автори увеличават групите, като въвеждат категорията градове джуджета (с няколко десетки до няколкостотин жители)”⁶. При прилагането на тази схема разглежданите от нас градове отново попадат в една група.

Според типологизацията, изложена в монографията на Цветана Георгиева „Пространство и пространства на българите през XV–XVII век”, градските средища би следвало да се поставят и анализират в тяхната природо-географска среда. Именно подобно разпределение на селищната мрежа е представено за Никополския санджак. Цв. Георгиева обособява три географски зони въз основа на физическото ситуиране на обживените места на база надморската височина. Необходимо е ние да обърнем специално внимание именно на този вид класификация, защото тя може да осветли някои детайли от специфичното развитие на градската мрежа. Чрез нея могат да се доловят отраслите в земеделието, неговият вид, общите климатични особености на регионите, наличието на природни изкопаеми и др. А всичко това е в пряка връзка с мотивите за заселване на търговците в един определен град. Именно чрез детайлното „разнищване” на регионалните особености можем да вникнем в икономическото развитие на пространствата, а оттам да изведем и ролята на търговците в тях.

София и Филибе са в благоприятно инфраструктурно местоположение, притежават традиционно големи търговски колонии от западните градове-държави, центрове са на санджаци, в тях са учредени редица вакъфи, съградени са голям брой кервансарай, ханове и т.н. Търговията, респективно търговците, никога не са напускали двата града. Примерите за първостепенното положение на София и Филибе са многобройни. Тук ще бъде приведен само един от тях, който е свързан с описанието, направено от Адам Венер фон Крайлсхайм, участник във водената от градоначалника на Прага барон Херман Чернин посланическа мисия на Хабсбургската империя до Високата порта. Пътните

му бележки са издадени през 1622 г. в Нюрнберг. За Филибе той пише следното: „На 24 (юли 1616 г. – б.м.) престояхме във Филипополи, наречен от турците Филибе ... Той е доста голям, колкото град Ньордлинген в Свещената империя. Има няколко хубави църкви, имарети, кервансараи, бани ... Населява се сега от българи, дубровничани, гърци, турци и евреи, които се занимават повечето с една не особено голяма търговия”⁷. Социално-икономическото положение на имперските данъкоплатци в двата града, може да бъде проследено и от външния вид на техните обители. Според Вранчич къщите във Филибе са „пошироки, отколкото високи според обичаите на своето население”⁸, а в София са „ниски, скрити чак в земята и дървени. Ако има някои с по-забележителна направа, това са иззиданите с тухли, но не печени. Впрочем, само някои са направени с печени тухли”⁹. Дерншвам през 1553 година отбелязва, че във Филибе „сградите са от дърво, на един етаж, градени направо на земята, и направо с нея, без подземия или сводести изби, каквито във всички тези страни няма”¹⁰. От изброените извори и типологизации може да се заключи, че София и Филибе имат сходни етапи на развитие като градски системи, намират се на големи пътни артерии, еднакво привлекателни са за търговска дейност.

След като разгледахме причините за избора на двата града, е време да обърнем поглед към друг съществен проблем: видовете търговци в османската империя, техните прилики и разликите. Могат да бъдат приведени множество типологизации. Разделение по: обхват на тяхната дейност (за един определен град, вътрешноимперски, международни), отношението на централната власт към тях, занаяти и стоки, с които търгуват, и пр. Ние ще използваме комбинация от всички горепосочени схеми, като водещ фактор ще бъде професионалната принадлежност на заетите в стокообмена.

За да достигнем до различията, първо е нужно да подчертаем наличните сходства. В Османската империя търговците са обособени в еснафи. В Горделевският изтъква, че когато „селджуците се отказват от чергарските си навици и започват да се заселват в градовете, те изведнъж забелязват превъзходството на местното население (предимно гърци) и устройвайки се по новому, се обръщат към занаятчиите християни”¹¹. Подобно тълкувание на проблематиката не може да не буди известни съмнения. Но авторът разкрива една от основните черти и на османските завоеватели, а оттам, на техните социално-административни порядки. Предимно градският характер на културата им, която неминуемо е преплетена с основния фактор за обявяването на едно обживено пространство за град – наличието на пазар, ръководен от еснафските организации.

Цеховете са познати на последователите на Исляма. През 770 г., според сведенията на Ибн-ил Идриси, пазарът се регулира от централната власт и определя мястото на всеки еснаф¹². Това е и една от съществените разлики между схващането за цехова система на Изток и на Запад. В единия случай тя от самото си създаване е под влиянието на централната власт, а в другия е дело на местните търговци и занаятчии с по-малко осезаемо участие на държавността.

Непосредствено след монголското завладяване се извършва съединяване на ислямските цехове с братствата футувва (futuwwa). Присъединените към тях членове са длъжни да изпълняват военна служба, както и да демонстрират съответно поведение. Б. Левис ги разглежда като мюсюлмански паралел на европейското рицарство. Горделевский, позовавайки се на Ибн Батута, отбелязва, че „тези братства имат цехови знамена, музика и събират около себе си занаятчии”¹³.

Пляков дава пример за взаимното влияние на местните християнски и привнесените ислямски норми при регламентирането на статута в цеховата организация в Османската империя. Авторът въвежда в научно обращение няколко саксонски минни регламента, които са възприети и санкционирани от османския фиск¹⁴. „Цеховете се явяват като колективен владетел на рудника, чийто собственик остава държавата. Той имал право да изгони отделен майстор рудар (гварк), ако същият не си плати разносните по производството. Всеки гварк (рудар) можел да го напусне и да отиде в по-богата мина, като другите нямат право да му пречат”¹⁵. Дали подобна еснафска толерантност съществува и в останалите занаяти? Мнението на автора на тези редове е категорично – не. Движението на търговци и занаятчии от една населено място в друго става не само с разрешение на еснафа, но и с изрична заповед от централната власт. Тя играе съществена роля в демографското разпределение на занаятчиите и търговците. Те са обект както на „преселване”, така и на „призоваване в армията”. Въпреки тези пречки, големите градски центрове се превръщат в естествен притегателен център за занаятчии от по-малки региони. Това е видно от наследствен опис от 1619 година, според който Константин, син на Манол от Мелник, търговец, завещава две сгради в София. За реакцията на еснафските организации към прииждащите занаятчии, са запазени няколко кадийски решения. През 1612 г. кетхудата на такеджиите¹⁶, придружен от 10 мюсюлмани и 11 християни занаятчии се оплаква за това, че приходлите откриват дюкяни и се занимават със занаята, „без да са го усвоили и без да са получили право да бъдат самостоятелни майстори”¹⁷. Очевидно през XVI и XVII в. в двата града новите занаятчии са в по-големи количества, щом се стига до редица оплаквания на цялата еснафска организация. Не бива да се пропуска и фактът, че вероятно откриването на нов дюкян не е ставало чак толкова трудно, колкото се описва по протокол. А мерките, взети от кадията, вероятно не са свързани със затварянето на новите занаятчийници, а с тяхното задължително зачисляване към местната еснафска организация.

Халил Иналджък твърди, че представителите на еснафа в Османската империя са със смесен религиозен характер¹⁸. Според Елена Попова през XV–XVII век еснафските организации нямат толкова осезаема връзка с православните си светци покровители, както през възрожденския период¹⁹. Може би това логично води своето обяснение от смесения характер на еснафите до края на XVII век. Именно поради тази причина даренията, които открива

авторката за XVI–XVII век по българските земи са, индивидуални, а не групови, както се очаква. Разбира се, налични са еснафи, чиито членове са предимно християни. За това ни подсказва публикуваното от Елена Попова моление на еснафите към небесните покровители: „Помени Где еснафъ (...), поклониха за душевное ихъ спасение (...), Приложи румет (...) за душевно имъ спасение, Изобрази спомоществуваніем и иждиваніем христілюбиваго еснафа (...)”²⁰.

След като разгледахме основните прилики между търговците в империята, ще се спрем на различията им. Кои са факторите, влияещи върху тях? Те не могат да бъдат обхванати в детайли, но ще представим част от тях: географския размах на извършваната дейност, стоката, с която се търгува, специализирана или случайна, пригодена за един точно определен пазар в даден град, или международна, тяхната професионална принадлежност, производители или прекупвачи. От всичко това зависи отношението на самата личност към пазара, към нейните работници, града и империята, след това към религията, образователната система и т.н

За по-голяма прегледност ще започнем с дубровнишките търговци. В българската историография са налични множество монографии и статии, посветени на ролята им²¹. Въз основа на два документа за София и на подписите под тях Ив. Сакъзов описва броя им от 12 до 114 души, Е. Венедикова изброява около 45 души, а според П. Петров към цифрата 45 трябва да се добавят още 7 имена²². Дубровнишките колонии в София и Филибе са организирани подобно на разпределението на обществото в самия град. Ето защо тези обживени пространства могат да бъдат разгледани като взаимно влияещи си търговски центрове. Една от най-известните търговски фамилии през периода е на братята Соркочевичи. Те, както и почти всички останали дубровничани в българските земи, са участници в т.нар. търговско сдружение (*compagnia*). Съпоставката на приходната и разходната част на търговския баланс за периода 1589–1590 година показва, че печалбата им за тези години възлиза на 188 скуди, а целият капитал на компанията – на 8000 скуди или 449 280 аспри.

Големият брой регистрирани поданици на Дубровник в Османската империя, води до заключението: те неминуемо притежават икономически контакти с българските си колеги и влияят върху разбирането им за търговия. За отношенията между българите и дубровничаните в подобни сдружения ни предоставя информация Йоанна Списаревска. Авторката превежда и пространно анализира един от първите договори между български търговци от Разград и дубровнишки прекупвачи. Нормативният документ на пръв поглед е стандартен. Сключен е през 1567 година за продажбата на 1233 волски кожи в западно-европейските градове-държави и евентуалното закупуване от там на платове, които да се пласират по османските пазари. В края на договора е вписана най-важната особеност: „Всъщност българите са тези, които влагат целия, при това значителен капитал и поемат всички рискове по него, а дубровничаните срещу половината от транспортните и митнически разноски и от евентуалните

загуби получават половината от печалбата, реализирана в Дубровник и Италия”²³.

От представената информация може да се заключи: българите разполагат със значителен начален капитал. Кое им налага да сключат подобна сделка? Отговорът на този въпрос е първопричината за второстепенната роля на имперските търговци през столетието: липсата на опит в международната търговия и задължителните личностни контакти. За да придобият такива, българите прибягват до съдействието на дубровничани. Именно чрез тях за в бъдеще ще се създадат трайните делови отношения с цяла Западна Европа, а оттам и усет за международния пазар, начините за обмяна на стоки и т.н.

Друга, малко засегната отлика между търговците в империята, са мотивите за предприемчивост, които са различни за всяка, конфесионалните общности. Н. Найденов в анотацията на дисертацията си „Икономически и демографски показатели за силовия натиск над българското население през XV, XVI и XIX век” като основен извод посочва: „Данните за развитието на земеделското производство показват една скрита и непрекъсната икономическа борба за откриване, разработване и опазване на най-добрите земеделски земи. Икономическите и демографските показатели говорят, че този натиск идва от мюсюлманската общност и е насочен към българската с благословията на официалното османско законодателство. Мюсюлманската общност, обаче, не е подготвена да противодейства по същия начин на икономическата инициатива на българите в областта на занаятчийството и търговията”²⁴. От гореизложеното следва, че основен двигател за засилване на търговията и занаятчийството сред българите е османската власт. Становище, което пробужда дебати. Едно може да се потвърди със сигурност, че икономическата активност на българите през XVII век е с положителен ръст. А естественото съсредоточие на търговците в градовете се увеличава. Респективно се привлича и нова работна ръка. Именно това е причината, както и пазарните особености, за все по-големия брой представители на търговския еснаф.

Отбелязахме няколко „подбуди” на конфесионалните групи да се занимават с търговска дейност. Но къде се позиционира лично и общественото пространство на търговеца? Персоналното място за творческо уединение са дюкяните. Именно в тях всеки член на еснафската организация може да осъществява своята дейност. Това е територията за водене на отчети, проверка на продаваната стока, обучение на следващите кадри и не на последен план – за водене на професионална комуникация. Няма да бъде пресилено, ако дюкяният бъде определен като храм на заетите в него. Той е част от сакралното пространство, което трябва да се пази и предава. Може би, това е една от основните причини за добре развитата чаршийска система, защото дюкяният се позиционира в близост до дома на собственика. Разбира се, подобно твърдение не бива да се приема аксиоматично.

Дюкянското пространство поглъща ежедневието на своя притежател. Това лесно се забелязва, защото има различни функции в различните части на деня. В работно време той е показан. В него се осъществяват срещи с другия важен субект на търговската дейност – клиента. Именно тогава дюкянът променя своя външен вид. Трябва да се превърне в притегателен център, но за това са налични редица условия: възловото местонахождение, качеството на предлаганите асортименти и талантът на продаващия.

През времето за „почивка” светът на дюкяна се променя. Той се преобразява в лично пространство, външният му вид е различен, водещите фигури също. Комуникацията с клиентите е изместена от отношенията между чирак и майстор. Всичко това идва да покаже, че дюкяните (а впоследствие, канторите), не бива да бъдат разглеждани като „стая с прилежащия ѝ инструментариум”, а като един от съществените центрове на комуникация между хора от една еснафска организация.

Всеки един подобен минимизиран вариант на общество се влива в една от основните артерии на всекидневието – пазара. Стихия, която завладява всеки докоснат от него. Дейността на търговците е строго регламентирана и се съблюдава не само от османската власт, но и от еснафа, към който е причислена. Всеки предлагащ стока е необходимо да поставя над себе си писаните и неписаните закони на пазара. А те далеч не са свързани само с определяне на цените, таксите, набавянето на суровини и т.н. Дори и тези условия да са спазени, при липсата на адекватна комуникация търговецът може да бъде отстранен от участие в покупко-продажбите.

Освен за основните си търговски функции, дюкяните могат да бъдат употребявани и за специфични други. Например като гарант за регламентиране правата на жените в семейството. Дамите, сключващи брачно споразумение пред кадийския съд, имат право да се разпореждат с личното си имущество, без да се изисква съгласието на съпруга им. Ако той наруши тези ѝ права или употребява това имущество за свои цели, тя има право да подаде жалба в съда. На такъв случай се натъкваме при имущественото дело на Айша, дъщеря на Мехмед, жителка на русенската махала Арък Рамазан, срещу Абдуллах бей, освободен роб на починалия ѝ съпруг Шабан ага. Според твърдението на ищцата три години преди това споменатия Шабан ѝ продава дюкяни със седем кепенца²⁵ на обща стойност 750 гроша, продажба, с която покрива стар дълг. След смъртта му мютевелията на неговия вакъф Абдуллах оспорва правото на собственост на съпругата. Айша печели делото²⁶. Кое то ни навежда на мисълта, че търговията и въобще дюкяните не са запазено пространство само за мъжете. След като създава вакъф на свое име, Шабан ага по всяка вероятност притежава и други недвижими имоти, но той предпочита да урежда финансовите си дела с продажбата именно на дюкяни. Може да се предположи, че те са функционирали под ръководството на съпругата му в продължение поне на три години, съгласно вписаното от кадията. За „семеиния” статут на търгов-

ската дейност свидетелства и регистрирано дарение от Мехмед челеби от махалата „Кара Мустафа“ в Русе на неговата съпруга Фатма, състоящо се от един дюкян с един кепенец²⁷. Тази нестандартна употреба на работилниците е характерна за имперските земи. Защото чаршията с прилежащите ѝ форми е пространство, където може да пребивава всеки. Тя е обединяващ фактор за населението, не налага характерните ограничения на османския фиск.

Към „тази свободна зона“ официалната граница, която се преминава, е входът на дюкяна. Според Мирча Елиаде „Границата е междина, праг, който отличава и противопоставя два свята, и парадоксално място, където тези светове общуват, където може да се извърши преходът“²⁸. Работилницата е минимизиран вариант на търговски мост, по който се извършва културна симбиоза. Посредством него клиентът се докосва до желаната придобивка, често и до нейния производител, новите модни тенденции, идващи от Запада, защото граница при желание за комуникация на чаршията не е налична.

Трудно може да бъде открит пътешественик, който да не впише пребиваването си по улиците на пазара. Би било наивно да твърдим, че това се дължи само на изобилието от асортименти. Както умело отбелязва проф. Георгиева, „най-ценната стока на пазара е информацията“. Информация, но поднесена по подходящ начин от търговеца. А той, от своя страна, поради възможностите си за пътуване, притежава нетрадиционни лични качества. Независимост, предприемчивост и талант да води преговори. Мобилността и безкрайните контакти разширяват кръгозора, спомагат за възникването на идеи, формират различни естетически вкусове. Това може да се забележи дори и в личните им домове, библиотеки и начин на обличане. Добрият търговец е необходимо да знае поне два имперски езика. Образованието, което притежава, макар и несравнимо със западноевропейското, предполага друга визия за околния свят.

Търговците притежават надимперски културни връзки, поради това имат сетива да усетят новото. Докосвайки се до малко познати места, неусетно се превръщат в медиатори за пространството, наречено „Османска империя“. Еманципирани личности с ярко изразена индивидуалност, с афинитет към полезното, конкретното, рационалното, търговците са не само потребители на новото, те го разпространяват, създават и налагат модели на поведение – от облеклото до моралните и духовни ценности²⁹.

Те имат базисна роля в развитието на градовете. Именно в градовете се осъществява тяхната основна професионална и обществена реализация. Отношенията между тях и османската власт са регламентирани от кануна и шерията – разбира се, практиката е далеч по-многоцветна. Както е известно след XVI век, дори еничарският корпус успява да заеме подобаващо място на чаршията³⁰. Според Х. Планиц, автор от XII век, „не само че пазарът задължително трябва да бъде център на града, но и целият град задължително се застроява, изхождайки от този център“³¹. Откъдето може да изкажем хипотезата, че търговците имат ключова роля в структурирането на градското пространство.

Именно в рамките на града следва да се впише влиянието на търговеца. Предлагащият услуги естествено поставя развитието на своя град като приоритет. Разбира се, подобни съждения не бива да се отдават само на естествените човешки нрави, а повече на личен интерес. Градът с всички прилежащи на него пазарни средища е основният консуматор на икономическа дейност. За да представи себе си пред света, търговецът първо подчертава религиозната си принадлежност, след това страната, от която идва, и на последно място града си. За западноевропейските търговци редът е в обратна посока – те на първо място представят своето родно място (разбира се, нужно е да се подчертае, че повечето големи търговски центрове са градове-държави).

Градската архитектурата е първото изкуство, което е белязано от вкусовете на търговците. Развиват се два типа сгради със съществено значение – личните домове и обществените постройки, имащи пряка връзка с професионалната им дейност (кервансарай, ханове, дюкяни). Е. Попова в монографията си категорично отхвърля тезата, че еснафските организации имат първостепенно значение за структурирането на кварталната мрежа. Според нея корелация между християнските молитвени домове по махали и еснафите невинаги е налична. „Елементът на случайност, определящ по местоживеење (или според локацията на храма спрямо чаршията) принадлежността на човека към храма, остава в редица случаи определящ във връзката между занаятчията и патрона на неговата църква, от която ще се обособи от края на XVIII век нататък и отношението „еснаф-светец патрон на занаята“³². Примерът, който привежда авторката, е с църквата „Св. Петка Самарджийска“, отхвърляйки тезата, че самарджийският еснаф построява и поддържа църквата. През 1578 година Стефан Герлах споменава църквата, „наречена така от еснафа на самарджиите“³³, а Константин Иречек отбелязва „множество малки църкви, които се намират всички около Гюл джамия, в средата на града, в сегашната еврейска махала. ... са под покровителството на някои еснафи.“³⁴ Попова уточнява, че „покровителството“ на този етап се изразява в елементарни грижи за текущите нужди на храма, към който занаятчиите се числят по местоживеење.

Макар авторката да не приема тезата, че патронът на определен еснаф съвпада с църквата, за която полага грижи. Отбелязва две от основните функции на търговеца – неговата роля в религиозните дела като носител на новите естетически вкусове и водещото му място като меценат.

Изследователите на Българското възраждане нееднократно подчертават положителната роля на търговските фамилии върху развитието на българската култура и революционния подем. Налични са редица сведения за даренията, направени от еснафски организации. Пример за това е ерусалимският патриарх Хрисант Нотарас, който посещава българските земи през 1720 година³⁵. Присъща задача да събира милостиня за обителта си, дарен е от представителите на различните еснафи. Общият брой на меценатите, заети с производство, е повече от 180 човека. Подобни „дарове“ са присъщо явление за българските

земи. Именно чрез тях до нас достига информация за имената, занаята и осреднения вид на наличния финансов капитал на търговците.

Периодът XV–XVII век „страда“ от липсата на ярки героични личности, за разлика от предходните и следващите исторически епохи. Клеймото „тъмни векове“ сякаш никога няма да бъде разбулено. Налични са обаче персонажи през двата века, които не са ограничени от поданичеството си в Османската империя. Личното и общественото им пространство е ориентирано, от една страна към официалната им дейност – производство, продажба, контакти с клиенти и властта, а от друга – към новите познания и светове, към укрепване и развитие на собствената религия, към разпространяването на най-ценния ресурс – информацията. И както всичко друго в Османската империя, пространството на търговеца е тънката контактна зона, посредникът между външното и вътрешното, които са взаимосвързани и не толкова антагонистични, колкото сме привикнали да възприемаме.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

¹ В настоящата статия няма да използваме названието Пловдив, а османската форма на топонима – Филибе.

² **Мутафчиева, В.** Аграрните отношения в Османската империя през XV–XVI век. София, 1962.

Тодоров, Н. Балканският град XV–XIX век. София, 1972.

Радусев, Е. Аграрните институции в Османската империя през XVII–XVIII век. София, 1995.

Първева, С. Земята и хората през XVII – първите десетилетия на XVIII век. Овладяване и организация на аграрното и социалното пространство в Централните и Южните Балкани под османска власт. София, 2011.

Цветкова, Б. Проучване на градското стопанство през XV–XVI век. София, 1972.

³ Причините, поради които не са представени евреите и арменците, са: ограниченият обем на статията и наличието на множество издадени на всички западни езици монографии, студии и статии по темата.

⁴ Поради ограничения обем на статията не са посочени типологиите на: М. Харбова, Стр. Димитров и Св. Иванова. **Димитров, С.** За приемствеността в развитието на балканските градове през XV–XVI век. – Балканистика, 2, (1987), 5–17; **Харбова, М.** Градоустройство и архитектура по българските земи през XV–XVIII в. София, 1991; **Иванова, С.** Градовете в българските земи през XV в. – В: Българският петнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XV в. София, 1993, с. 53–66 и др.

⁵ **Кийл, М.** Хора и селища в България през османския период. София, 2005, с. 21–22.

⁶ **Тодоров, Н.** Балканският град XV–XIX век. София, 1972, с. 29.

⁷ Вестник „Отечествен глас“. 14 ноември (неделя) 1976 г. – Брой 9830. Година XXIII, с. 4.

⁸ Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI век, София, 1979, с. 191.

⁹ Дневникът на Ханс Дерншвам за пътуването му до Цариград през 1553–1555 година. Превод от ранноновогорнонемски М. Киселинчева. Предговор и бележки В. Мутафчиева. София, 1970, с. 38.

¹⁰ Дневникът на Ханс Дерншвам за пътуването му до Цариград през 1553–1555 година. Превод от ранноновогорнонемски М. Киселинчева. Предговор и бележки В. Мутафчиева. София, 1970, с. 192.

¹¹ **Горделевский, В.** Государство сельджукидов Малой Азии. Избранные сочинения. Том I. Москва, 1960, с. 132.

¹² **Пляков, З.** За регламентацията на градското занаятчийско производство в българските земи през XV–средата на XVII век. – Известия на института за история, 21, (1970), с. 92.

¹³ **Горделевский, В.** Государство сельджукидов Малой Азии. Избранные сочинения. Том I. Москва, 1960, 282–283.

¹⁴ **Пляков, З.** За регламентацията на градското занаятчийско производство в българските земи през XV – средата на XVII век. – Известия на института за история, 21, (1970), с. 93.

¹⁵ **Пляков, З.** За регламентацията на градското занаятчийско производство в българските земи през XV – средата на XVII век. – Известия на института за история, 21, (1970), с. 91.

¹⁶ Таке - вид шапка.

¹⁷ **Тодоров, Н.** Балканският град XV–XIX век. София, 1972, с. 46.

¹⁸ **Иналджък, Х.** Османската империя. Класическият период 1300–1600 година. София, 2002, 149–150.

¹⁹ **Попова, Е.** Еснафи и Светци Светците-покровители на занаятите през Възраждането. Велико Търново, 2013, с. 53.

²⁰ **Попова, Е.** Еснафи и Светци Светците-покровители на занаятите през Възраждането. Велико Търново, 2013, с. 10.

²¹ **Вечева, Е.** Дубровнишките търговски колонии в Североизточна България (XVI–XVII век). – В: Из историята на търговията в българските земи през XV–XIX век, София, 1978, 51–85.

Сакъзов, И. Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през XVI и XVII столетие. София, 1930.

Списаревска, Й. За търговските връзки на Варна с италианските градове-републики през втората половина на XVI век. – В: Изследвания в чест на проф. д-р Христо Гандев, София, 1983.

²² **Петров, П.** Процес между дубровничани в София през 1662 г. – Известия на българското историческо дружество, XXXVI, (1984), с. 220.

²³ **Списаревска, Й.** Нови сведения за българо-дубровнишката търговия в Лудогорието през XVI век. (Договор от 1567 г. за съдружие между българите от Разград и дубровничани). – Родина (списание за българска историческа култура). Университетско издателство „Св. Климен Охридски“, 4, (1996), с. 96.

²⁴ <http://koreanstudies.bg/node/100> – (използвано на 20.12. 2016 година).

²⁵ Кепенец – дървени капаци за затваряне на прозорци, врати, витрини и т.н.

²⁶ **Бакърджиева, Т.** В лоното на брака. Щрихи от Русе през османския период. – В: Известия на Регионален исторически музей Русе. Град – етнология – музей. Том XIII, Русе, 2008, с. 271.

²⁷ **Бакърджиева, Т.** В лоното на брака. Щрихи от Русе през османския период. – В: Известия на Регионален исторически музей Русе. Град – етнология – музей. Том XIII, Русе, 2008, с. 272.

²⁸ **Елиаде, М.** Сакралното и профанното. София, 1998, 16–17.

²⁹ **Бакърджиева, Т.** Търговецът и градът (Русе XVII–XIX век). – В: Юбилейна научна конференция по археология и история на тема: Градът. По повод 100 години Русенски музей. Известия, Русе, 2005, с. 305.

³⁰ **Георгиева, Ц.** Еничарите в българските земи. София, 1988, с. 57.

³¹ **Льо Гоф, Ж.** Търговци и банкери през средновековието. София, 1999, с. 119.

³² **Попова, Е.** Еснафи и Светци Светците-покровители на занаятите през Възраждането. Велико Търново, 2013, с. 18.

³³ **Герлах, С.** Дневник на едно пътуване до османската порта в Цариград. София, 1976, с. 89.

³⁴ **Иречек, К.** Пътувания по България. София, 1974, с. 72.

³⁵ **Жлегов, Д.** Занаяти и занаятчийски сдружения от града Пазарджик XV–XIX век. – В: Годишник на Регионален исторически музей Пазарджик. Том III, Пазарджик, 2012, с. 147.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Бакърджиева, Т. В лоното на брака. Щрихи от Русе през османския период. – В: Известия на Регионален исторически музей Русе. Град – етнология – музей. Том XIII, Русе, 2008. [**Bakardjieva, T.** V lonoto na braka. Strihi ot Ruse prez osmanskia period. – V: Izvestia na Regionalen istoricheski muzey Ruse. Grad – etnologia – muzey. Tom XIII, Ruse, 2008].

Бакърджиева, Т. Търговецът и градът (Русе XVII–XIX век). – В: Юбилейна научна конференция по археология и история на тема: Градът. По повод 100 години Русенски музей. Известия, Русе, 2005. [**Bakardjieva, T.** Targobecat I gradat (Ruse XVII–XIX vek). – V: Yubileina nauchna konferencia po arheologia i istoria na tema: Gradat. Po povod 100 godini Pusenski muzei. Izvestia, Ruse, 2005].

Вечева, Е. Дубровнишките търговски колонии в Североизточна България (XVI–XVII век). – В: Из историята на търговията в българските земи през XV–XIX век, София, 1978. [**Vecheva, E.** Dubrovnishkite targovski kolonii v Severoiztochna Balgaria (XVI–XVII vek). – V: Istiria na targoviata v balgarskite zemi prez XV–XIX vek, Sofia, 1978].

Георгиева, Ц. Еничарите в българските земи. София, 1988. [**Georgieva, Ts.** Inicharite v balgarskite zemi. Sofia, 1988].

Герлах, С. Дневник на едно пътуване до османската порта в Цариград. София, 1976. [**Gerlah, S.** Dnevnik na edno patuvane do osmanskata porta v Starigrad. Sofia, 1976].

Горделевский, В. Государство сельджукидов Малой Азии. Избранные сачинения. Том I. Москва, 1960. [**Gordelevski, V.** Gasudarstvo seldjukidov Maloi Azii. Izbrani sachinenia. Tom I. Moskva, 1960].

Дневникът на Ханс Дерншвам за пътуването му до Цариград през 1553–1555 година. Превод от ранноновогорнонемски М. Киселинчева. Предговор и бележки В. Мутафчиева. София, 1970. [Dnevnat na Hans Dershvam za patuvaneto mu do Tsarigrad prez 1553–1555 godina. Prevod ot ranno-novo-nemski M. Kiselincheva. Predgovor i belezhki V. Mutafchieva. Sofia, 1970].

Елиаде, М. Сакралното и профанното. София, 1998. [**Eliade, M.** Sakralното I profannoto. Sofia, 1998].

Жлегов, Д. Занаяти и занаятчийски сдружения от град Пазарджик XV–XIX век. – В: Годишник на Регионален исторически музей Пазарджик. Том III, Пазарджик, 2012. [**Zhlegov, D.** Zanaiati I zanaiatchiski sdruzenia ot grada Parardzhiki XV–XIX vek. – V: Godishnik na Perionalen istoricheski muzei Pazardzhik. Tom III, Pazardzhik, 2012].

Иванова, С. Градовете в българските земи през XV в. – В: Българският петнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XV век, София, 1993. [**Ivanova, S.** Gradovete v balgarskite zemi prez XV vek. – V: Balgarskia petnadeseti vek. Sbornik s dokladi za balgarskata obshta i kulturna istoria prez XV vek, Sofia, 1993].

Иречек, К. Пътувания по България. София, 1974. [**Irechek, K.** Patuvania po Bulgaria. Sofia, 1974].

Иналджък, Х. Османската империя. Класическият период 1300–1600 година. София, 2002. [**Inaldjak, H.** Osmanskata ipreria. Klasicheskiyat period 1300–1600 godina. Sofia, 2002].

Киил, М. Хора и селища в България през османския период. София, 2005. [**Kiil, M.** Hora I selishta v Bulgaria prez osmanskia period. Sofia, 2005].

Льо Гоф, Ж. Търговци и банкери през средновековието. София, 1999. [**Lio Gof, Zh.** Targovtsi I banker prez srednovekoviето. Sofia, 1999].

Мутафчиева, В. Аграрните отношения в Османската империя през XV–XVI век. София, 1962. [**Mutafchieva, V.** Agrarnite otnoshenia v Osmanskata imperia prez XV–XVI vek. Sofia, 1962].

Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI век. София, 1979. [**Nemski i avstriski paterpisi za Balkanite XV–XVI vek. Sofia, 1979].**

Попова, Е. Еснафи и Светци. Светците-покровители на занаятите през Възраждането. Велико Търново, 2013. [**Popova, E.** Esnafi I Stevci. Svetsti-pokroviteli na zanaatite prez Vazrashdaneto. Beliko Turnovo, 2013].

Петров, П. Процес между дубровничани в София през 1662 г. – Известия на Българското историческо дружество, XXXVI, (1984). [**Petrov, P.** Protses mezhdubrovnichani v Sofia prez 1662 g. – Izvestia na Balgarskoto istoricheskoto druzhestvo XXXVI, 1984].

Пляков, З. За регламентацията на градското занаятчийско производство в българските земи през XV–средата на XVII век. – Известия на института за история, 21, (1970). [**Pliakov, Z.** Za parlamentatsiata na gradskoto zanaiatchisko proizvodstvo v balgarskite zemi prez XV–sredata na XVII vek – Izvestia na institute po istoria, 21, (1970)].

Първева, С. Земята и хората през XVII – първите десетилетия на XVIII век. Овладяване и организация на аграрното и социалното пространство в Централните и Южните Балкани под османска власт. София, 2011. [**Parveva, S.** Zemiata i horata prez XVII – parvite desetiletia na XVIII vek. Ovladiavane I organizatsia na agrarnoto I sostialното prostranstvo v Stentralna i Yzhnite Balkani pod osmanska vlast. Sofia, 2011].

Радусhev, Е. Аграрните институции в Османската империя през XVII–XVIII век. София, 1995. [**Radushev, E.** Agrarnite institutsii v Osmanskata imperia prez XVII–XVIII vek. Sofia, 1995].

Сакъзов, И. Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през XVI и XVII столетие. София, 1930. [**Sakazov, I.** Stopanskite vrazki mezhdubrovnik I balgarskite zemi prez XVI i XVII stoletie. Sofia, 1930].

Списаревска, Й. За търговските връзки на Варна с италианските градове-републики през втората половина на XVI век. – В: Изследвания в чест на проф. д-р Христо Гандев, София, 1983. [**Spisarevska, I.** Za targovskite vrazki na Varna i italianskite gradove-perubliki prez vtorata polovina na XVI vek. – V: Izsledvania v chest na prof. d-r Hristo Gandev, Sofia, 1983].

Списаревска, Й. Нови сведения за българо-дубровнишката търговия в Лудогорието през XVI век. (Договор от 1567 г. за съдружие между българите от Разград и дубровничани). – Родина (списание за българска историческа култура). Университетско издателство „Св. Климен Охридски”, 4, (1996). [**Spisarevska, I.** Novi svedenia za balgaro-dubrovnishkite targovtsi v Ludogorieto prez XVI vek. (Dogovor ot 1567 godina za sadruzhiie mezhdu balgarite ot Razgrad i dubrovnichani) – Porina (spisanie za balgarska istoricheska kuljura). Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, 4, (1996)].

Тодоров, Н. Балканският град XV–XIX век. София, 1972. [**Todorov, N.** Balkanskia grad XV–XIX vek. Sofia, 1972].

Цветкова, Б. Проучване на градското стопанство през XV–XVI век. София, 1972. [**Tsvetkova, B.** Prouchvane na gradskoto stopanstvo prez XV–XVI vek. Sofia, 1972].

Харбова, М. Градоустройство и архитектура по българските земи през XV–XVIII век. София, 1991. [**Harbova, M.** Gradoustroistvo i arhitektura po balgarskite zemi prez XV–XVIII vek. Sofia, 1991].

Вестник „Отечествен глас”. 14 ноември (неделя) 1976 г. – Брой 9830. Година XXIII. 4. [Vestnik „Otechestven glas”. 14 noemvri (nedelia) 1976 godina. – Broi 9830. Godina XXIII. 4]. <http://koreanstudies.bg/node/100> – (използвано на 20.12.2016 година).